

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Parnasszusi kollázs

„A létezés titokzatos boldogságának
igazsága segíthetett.”

(Tandori Dezső)

A Parnasszus tere tág, minden költészetet teremtő költő bejárhatja ösvényeit, lankáit, magaslatait. Lassan, békésen, mert itt nincs harc, nincs kiszorítódsi, mindig van hely az új tehetségeknek. Megpihenve egy dús, virágos tisztáson, eltűnődhetünk a költészet mibenlétéről, egymás mellett merenghetnek a maiak és a hajdaniak, hiszen sosem volt olyannyira kívánatos a költészet felvirágoztatása, mint oly korokban, mikor a mértéktelen haszonlesés és önérdék által felhalmozott e világi javak már túllépik annak a képességnek a lehetőségeit, mely az emberi természet belső törvényeihez idomítja a javakat. Ily elnehezült s ormóttan testet nehezen jár át a lélek. A költészet fellebbenti a fátylat a világ rejtett szépségeiről, ismertet ismeretlené varázsol; mindent, mi tárgya lehet, újraalkot, és a költészet elíziumi fényében ragyogó megszemélyesítéseket úgy őrzik elméjükben mindazok, kik egykor látták őket, mint emlékeit ama nemes és emelkedett tartalomnak, mely minden vele együtt létező gondolatot és cselekedetet befed. A költészet kitágítja a képzelet határait, új meg új gyönyörűséget szülő gondolatokkal töltve meg, melyeknek hatalma magához vonz, öntermészetéhez hasonlít minden más gondolatot, s e gondolatok oly új idő- és térviszonyokat hoznak létre, melyeknek kongó üressége állandóan friss táplálék után sóvárog. A magas költészet mindig védtelen; mint az első makk, mely magában hordott minden tölgyfát. Lepel lepel után vonható félre, de a jelentés legbelsőbb pöre szépsége mindig rejtve marad. Forrás a vers, melyből végzetlenül patakszanak a bölcsesség és derű vizei; és ha egy ember vagy egy kor már kimerte az isteni nedűből mindazt, aminek élvezetére viszonyai képessé teszik, más s újra más követi, és új viszonyok bontakoznak ki, nem sejtett, sosem vélt gyönyörök kútfoi. A költő a dolgok közepében állva a nagy titkokat szemléli, s közben érzelmeit s elméjét a régi feljegyzésekből táplálja. Együtt halad a négy évszakkal, sóhajtozva az elmúlás felett, bámulva néz a tízezer dologra, s a világ sokféleségére gondol. Bánkódik a java őszben földre hulló levelek sorsán, s örül az illatos tavaszban fakadó zsenge rügyeknek. Szíve félelemtől zakatol, ha zúzmarát érez, vágya messze ragadja, mikor a felhőket nézi. A formák tízezerféleképp változhatnak, hiszen a külvilág dolgainak nem egy a mértéke. Végtelenül sokfélék és gyorsan tovaszállók, így testi alakjukat nagyon nehéz megragadni. A szavak versengenek egymással, hogy megmutassák, mit tudnak, az eszmék pedig egymáshoz illesztik és szabályozzák őket. Amikor egy szó léte vagy nemléte függ tőlünk, felnyögünk, de sekély és mély közt választva nincs helye könyörületnek. A pogányoknál a bölcsesség a múzsával kezdődött. A költői bölcsességnek, a pogányok első bölcsességének nem egy racionális és elvont metafizikából kell kiindulnia, mint amilyen a mai tudósoké, hanem egy érzelemből és képzeletből fakadó metafizikából, mint aminő az

Ilyenek voltunk. A folyóirat borítói 1995–1996, 1996–2001 és 2001–2006 között

első embereké lehetett, akik minden okoskodástól mentesek, életteljes érzékűek és igen élénk fantáziájúak voltak. Ez volt az ő sajátos költészetük, amely mint velük született képesség volt meg bennük (minthogy természetől fogva ilyenek voltak érzékszerveik és képzelőtehetségük), s a dolgok okainak nemtudásából származott; a nemtudás volt a mindenben való csodálkozás anyja. Nagy tudatlanságukban teljesen testi fantáziával teremtettek. S éppen mivel ez testi volt, csodálatos fennkölességgel alkottak, olyanul, amely magukat az alkotókat is a végletekig felizgatta, és ezért nevezték őket »költők«-nek, ami görögül annyi, mint »teremtők«. Az egész természetből egy óriási eleven testet csinálnak, amelynek szenvedélyei és vágyai vannak. A költészet ilyen keletkezését igazolhatjuk végül azzal az örök tulajdonságával is, hogy sajátos anyaga a lehetetlen, amelyet mégis elhisznek. A költőnek valódi a szuverenitása is meg az alázata is. És a szuverenitását éppen az adja meg, hogy alázattal van az iránt, ami neki a verset diktálja. Gyakran utalták ki a költőnek a feladatot: legyen énekes, legyen korának megváltója, s a világot úgy, ahogy van, szavainak ragyogó birodalmába ragadja át; diadalíveket emelt a »jó embernek«, események dicsőítését kérték számon tőle; »érezést« (persze csak bizonyos érzéseket), lemondást a kritikus értelemről, amely törpévé teszi a világot, miközben megfosztja formájától: márpedig az összedőlő ház helyén álló romhalmaz alacsonyabb a hajdani háznál. Végül (az expresszionizmus gyakorlatában, amely ebben a régi neoidealizmushoz hasonlít) azt várták tőle, hogy összekeverje a tárgy végtelenségét a tárgyi viszonyok végtelenségével, amely velejéig hamis metafizikai pátoszt eredményezett. Mindez a »statikus« szférának tett engedmény, s a követelések ellentmondanak az erkölcsi szféra erőinek és dologi törvényeinek. Önök azt mondják majd, hogy a mondottak nem tükröznek egyebet, mint lecsupaszított intellektuális szemléletet. Nos, vannak nagy

költemények, amelyek aligha felelnek meg az itt vázolt legfőbb feladatnak, mégis megrázó remekművek: gyönyörű húsuk van, s homéroszi fényük évezredek távolából is elhat szemünkig. E meggyőződés alapján véve mégis csak bizonyos, változatlanul megőrzött és mindegyre visszatérő szellemi belátásból ered. Ám az emberiség mozgását, amely időközben kiteljesedett, a variációk tartották életben. A kérdés csupán az: vajon a költő saját korának gyermeke legyen-e, vagy a koroknak atyja. Mert miben áll a költő mestersége? Talán valami új gondolatok termelésében, érdekes lelki tartalom kifejezésében, bölcs eszmék és mély érzések közlésében? Szó sincs róla. A legbölcsebb eszmékből rossz vers lehet. Mély érzésekből gyermeteg zengemény fakadhat. Viszont ezerszer megírt közhelyek ismétlése adhat remekművet. Akkor hát mi teszi a vers értékét? Azt kellene hinni, hogy maga a röpülés, a forma; vannak is, akik erre esküsznek. Ezek szerint a tartalom mellékes, minden a megcsinálás: az ívelés tökéletessége, szavak zenéje, rímek és ritmusok játéka. Azonban ez sem igaz; sőt gyakran épp ellenkezőleg, a szép szavak, a kifogástalanul csengő rímek rontják el és ütik agyon a verset. Egy kicsit hanyagabb kifejezés, egy kicsit rosszabb rímek megmenthették volna. Nincsen itt kibúvó, mindenképp beleesünk a paradoxonba. Még azt sem lehet mondani, hogy a forma és a tartalom összhangjában volna a titok. Hiszen nem egyszer épp az az ellentét bűvöl el, amit öntudatlan érzünk a forma és a tartalom között. A nyelv nem külsőség. Egy költői alkotásban csak az a belső, az ösztönös, a lélek. Nem a köntös az, hanem maga a test. A héj és a mag együtt, mely szétbonthatatlanul összenőtt, mindjárt a fogantatás pillanatában. A költő érzelmei, gondolatai, benyomásai milyen motívumokban egyesülnek a nyelv lehetőségeivel és a versformával: ettől függ a költemény értéke – és megkapó, rendkívüli motívumok (akár egyszerűek, akár összetettek; akár rendezettek, akár zabolátlanok) csak a fantázia jegyében képződhetnek. A költő az, aki inkább ihletet ad, mintsem az, aki ihletett. A költeményeknek mindig széles fehér margójuk, széles csendmargójuk van, melyekben az izzó emlék hamuvá porlad, hogy valami múlt nélküli lázt hozzon napvilágra. Egy költemény fölött az ember éppúgy ábrándokba merül, mintha az teremtetten lény volna. A költészetben van valami nagyon is démonikus, mégpedig kiváltképp az öntudatlanban, amelyben mindennemű ész és értelem háttérbe szorul, s amelynek hatása ezért tesz aztán túl minden fogalmon. Oly nagy a világ, s oly gazdag, az élet oly változatos, hogy mindig lesz mit megverselni. Ne mondja senki, hogy a valóságból hiányzik a költői érdekesség; ugyanis éppen az árulja el a költőt, hogy elég elmésnek bizonyul-e felfedezni valamilyen közönséges tárgyban az érdekességet. A valóságból kell származniuk a motívumoknak, a kifejezendő mozzanatoknak, a vers voltaképpen magvának; de a költő dolga, hogy ebből szép, eleven egészet alkosson. A költészet nem tesz jobbat, valami ennél sokkal fontosabbat tesz: átalakít. Nem történelemformáló erő, ha tiszta művészet, nem gyógyít, nem nevel, egészen másként hat: megszünteti az időt és a történelmet, és a géneken, az öröklött tulajdonságokon, a szubsztancián keresztül fejt ki hatását – hosszú benső úton. A művészet lényege végtelen visszafogottság, magja pusztít, felülete kicsiny, keveseket érint meg, de azokat megperzseli. Minden megfordul, minden fogalom és kategória megváltoztatja karakterét, ha a művészet látókörébe kerül, ha az elfogja, s ha ez magát elfogni hagyja. Minden megárad, ami kemény, tompa és fásult volt, örvénye felkavaró és

érthetetlen, de a sivatagos partokat maggal szórja be, a boldogság és a bánat magvaival, mert a költészet lényege szerint beteljesülés és varázslat. A tiszta költészet kifejezésnek az a hátránya, hogy hallatán valamilyen erkölcsi tisztaságra gondolunk. Erről itt nincsen szó. Éppen ellenkezőleg, a tiszta költészet fogalma számomra lényege szerint analitikus fogalom. A tiszta költészet, végső soron, egy megfigyelésből származtatott olyan fikció, amely arra szolgál, hogy a költeményekről táplált elképzelésünket általában pontosabban meghatározzuk, és segítségével tájékozódjunk azoknak a különféle és sokoldalú kapcsolatoknak rendkívül nehéz, rendkívül fontos földerítésében, amelyek a nyelv és a nyelvnek emberre tett hatása között fennállanak. Tiszta költészet helyett talán szabatosabb volna abszolút költészetet mondani; s akkor olyan hatásmechanizmust kellene értenünk rajta, amely a szavak közötti kapcsolatokból vagy még inkább a szavak rezonanciáinak kölcsönös kapcsolatából ered. Végső soron az érzékenység olyan felségterületének kutatását jelenti, amelyet a nyelv tart uralma alatt. A nyelv csakugyan jelekbe s hangokba foglalt kisvilág. Ahogy az ember benne járatos lesz, úgy szeretne a nagyvilágban is járatos lenni s kifejezni benne magát szabadon. És a költészet éppen annak örömeiben gyökerezik, hogy ami a világon kívül van, az is megnyilvánítható benne; s hogy ez megtehető, létezésünknek voltaképpen eredendő késztetése. Az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, ütem és rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének változtatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodiknak, s ez a harmadiknak. Majd az első mozzanat újból kibontakozik, de gazdagabban, és a szintén gazdagabban jelentkező második mozzanat mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tulajdonképpen átvették lassacskán egymás jelentését és jelentőségét – a végire érvén már csak egyetlen egy mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű. Hasonlással élve, formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon egy ismeretlen hegy lábánál. Szalagúton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban, a szalagúton fölfelé haladván, észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már főntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb, és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben észak-keletről meg észak-nyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé, és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupa szem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívű éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között. Hát ez a formaművészet. Mert a művészi szépségnek saját külön és szuverén autonómiája van, amelynek feltétlen uralma dönti el, hogy mikor életteljes a papíron valami. S már annál fogva is feltétlen ez a szuverenitás, minthogy a művészet mindenkor egységet hasít ki magának onnan, ahol voltaképpen ilyen kihatározható egység nincs is: abból az időbeli és térbeli határtalanságból, amelyet valóságnak nevezünk. A jó művész számára a világ minden jelensége jelenés is egyben, úgy nézi meg egyszer, mintha még sose látta volna. A lírai költőknek azt szoktam tanácsolni: – Ne te akard a költeményt, bízd a szervezetedre, hogy az mondja meg, amit mondani akar. – No de nagy kompozíciót minden irányító terv nélkül vég-

A folyóirat 20. születésnapját köszöntő utazó kézirat-kiállítás teljes anyaga ma már a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének része

bevinni aligha lehet, s ha van terve, és mégis teljesen ihletére bízza magát, s terve ellenőrző hatalmára sohase figyel, akkor könnyen megeshet, hogy ihlete eliramlik vele, tervével ellentétes olyan messzeségekbe, ahonnan tervéhez visszatérnie már nem is lehet. Vagyis: ihletére figyeljen mindenképp előt, bízza rá magát, de ne teljesen, mert figyeljen az ellenőrző hatalomra is, az a tanácsom. Prolongált ihletnek lehetne nevezni az alkotásnak ezt a lélekállapotát. A költészet nyelve soha nem szakadhat el túlságosan az általánosan beszélt köznyelvtől. A költészet, legyen bár hangsúlyos vagy időmértékes, rímes vagy rím nélküli, kötött vagy szabad formájú, nem veszítheti el kapcsolatát a köznapi érintkezés örökkön változó nyelvével. Közhely, hogy a versek jelentését sokszor lehetetlen prózában visszaadni. Nem annyira közhely viszont az, hogy egy vers többet, sőt merőben mást is jelenthet, mint amennyit és amit szerzője mondani akart. A költészet zenéje nem sorról sorra, hanem a költemények egészében keresendő. A költemény előbbre való a formánál abban az értelemben, hogy valaki megpróbál elmondani valamit, és ebből nő ki a forma; s ugyanígy, egy-egy prozódiai rendszer sem más, mint az egymás örökébe való, egymásra hatással levő költők ritmusaiban föllelhető közös vonások összessége. Meg kell bontani és újra kell teremteni a formákat; azt hiszem azonban, hogy minden nyelv, ameddig ugyanaz a nyelv marad, a maga törvényeit, a maga megszorításait diktálja, szabadságot is a saját jogán enged meg, s megszabja a maga beszédritmusát és hangképeit. Jusson bármilyen magas csúcsokra is a nyelv zenei finomítása, eljön az idő, amikor a költészet ismét visszahívatik az élő beszédhez. A probléma mindig ugyanaz, mindig más köntösben; s a költészetre »örök kalandok« várnak. Ám a költészet – technikai szempontból nézve – igen eredeti módon használja a nyelvészetileg definiált nyelvet: a

költészet a nyelvre teljes egészében, minden oldalúan és minden mozzanatában igényt tart, a nyelvészetileg meghatározott szó egyetlen mozzanatával szemben sem közömbös. A nyelv összes lehetősége csak a költészetben tárul fel, mivel itt a vele szemben támasztott követelmények maximálisak: itt a nyelv minden eleme a végletekig feszül, tágul; a költészet mintegy kifacsarja a nyelvben rejlő összes lehetőséget, a nyelv pedig szinte önmagát múlja fölül. A költészet meglátás, a költészet feltárja az ént az én számára, visszaadja a kultúrát önmagának; a versek a folytonosság elemei, és megvan bennük a régészeti leletek kisugárzása és érvényessége, de az eltemetett cserépdarab önálló jelentőségét nem csökkenti az eltemetett város jelentősége, a költészet: ásás, méghozzá olyan leletek után, amelyek végül növénynek bizonyulnak. A technika, ahogy én határoznám meg, nem pusztán a költőnek a szavakhoz való viszonyát foglalja magában, nemcsak azt, ahogy a metrummal, a ritmussal és a szavak szövétével bánik, hanem azt is, ahogy az élethez való viszonyát, a maga valóságát meghatározza. Magában foglalja annak a felfedezését, hogyan lépheti át normális kognitív határait, és hogyan törhet be a kimondhatatlan birodalmába: egyfajta dinamikus készenlét, amely közvetíteni tud az érzésnek az emlékezetben és a tapasztalatban őrzött eredetei és a formai fogások között, amelyek ezeket a műben kifejezik. A technika azt jelenti, hogy az ember az érzékelése lényeges mintáinak, a hangjának és a gondolatainak a vízjelét rányomja a verssorai felszínére és szövetére; arról az egész teremtő erőfeszítésről van szó, amelynek során az elme és a test eszközei az élmény jelentését a forma ítélszéké elé viszik. Úgy vélem, a költészet csodás túláradásával kell, hogy megleljen, s nem különösségével – úgy kell hatnia az olvasóra, mintha saját legmélyebb gondolatainak megfogalmazása volna, majdnem úgy, mint az emlékezés. Nem elég, ha épp csak felvillan a költeményben a Szépség, attól ha el is áll az olvasó lélegzete, kielégülést nem nyer: a képek oly természetesen emelkedjenek, haladjanak előre és nyugodjanak le, mint a Nap, úgy világoljanak az olvasó felett, és pompás, de józan fényben ereszkedjenek alá, a félhomály csodáját hagyván maguk után. De könnyebb megmondani, milyen legyen a vers, mint megcsinálni – és ez egy további axiómához vezet. Mégpedig ahhoz: jobb, ha a vers meg sem születik, ha csak nem oly természetesen hajt ki, mint fán a levelek. Az a feladat: mindent kihordani és azután megszülni. Minden kifejezést és érzéscsírát egészen mélyen, a sötétben, a kimondhatatlan, öntudatlan, tulajdon értelmünknek és kibogozhatatlan emberi lélek-televényben tökéletessé érlelni, s mélységes alázattal és türelemmel kibőjtölni azt az órát, amelyben egy új világosság létrejön: csak akkor él művészi életet, ha így tesz; úgy a megértés, mint az alkotás pillanatában. Itt nincsen időmérték, itt nem érvényes az esztendő, és tíz év semmi; művésznek lenni azt jelenti: nem számolni és nem mérnickélni; érni, mint érik a fa, mely nem sürgeti nedveit és bízvást dacol a tavasz viharával és nem latolgatja, hogy utóbb beköszönt-e a nyár. Igen, beköszönt. De csak a türelmeseknek jön el, akik úgy élnek, mintha az örökkévalóság feküdne lábuk előtt, gondtalan nyugalomban és határtalan távlatokkal. Én naponta tanulom, tanulom fájdalmaik között, miközben hálálkodom fájdalmaimnak: Minden, minden türelem! A művészi élmény olyan közeli rokonságban áll a nemi élménnyel, fájdalmaival és gyönyörével, hogy a két jelenséget én voltaképpen csupán egy és ugyanazon vágyakozás és boldogság különböző formáinak tekintem. Egy költemény – bár-

milyen költemény, függetlenül a témájától – önmagában is szerelmi aktus, nem annyira a szerző és a témája, mint inkább a nyelv és a valóság egy darabja között. Az egy a számtan és logika szerint csak egy és nem kettő, nem több. De a nyelv bölcsőbb, mint az észszerűség. Az csak a lélektanra hallgat. Néha az egynek is van többes száma. Ebben egyek vagyunk: mi ketten, mi százan, mi ezren. Vagy csupán az út van, végpontok nélkül.

(A kollázs Babits Mihály, M. M. Bahtyin, Gottfried Benn, Jozsif Brodskij, T. S. Eliot, Paul Éluard, Füst Milán, Johann Wolfgang Goethe, Seamus Heaney, József Attila, John Keats, Kosztolányi Dezső, Lu Csi, Robert Musil, Novalis, Rainer Maria Rilke, Percy Bysshe Shelley, Tandori Dezső, Paul Valéry, Vas István, Giambattista Vico és Weöres Sándor gondolataiból készült. A fordítók: Bart István, Báthori Csaba, Dienes Gedeon, Györffy Miklós, Falvy Mihály, Király Edit, Könczöl Csaba, Márton László, Mesterházi Mónika, M. Nagy Miklós, Péter Ágnes, Tőkei Ferenc és Vigh Árpád – V. L.)